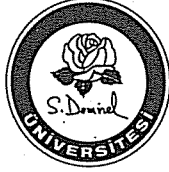

ISSN 1300-9672

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

DERGİSİ

**Review of the Faculty of Divinity
University of Süleyman Demirel**

REKTÖR PROF.DR.HASAN GÜRBÜZ'E

ARMAĞAN

Yıl : 1996

Sayı : 3

BAZI MANZUM HADİS USULLERİ VE MANZÜMETÜ'L-BEYKÛNİYYE

Yrd.Doç.Dr.Ali ÇELİK*

Hadis Usûlü, genel olarak "**Mustalahu'l-hadis**", "**Ulûmu'l-hadis**", "**Dirâyetü'l-hadis**" gibi isimlerle anılan, tamamen hadislerin Hz. Peygamber'e ait olup olmadığını tesbit etmek ve hadislerin daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla vaz' edilmiş bir ilimdir. Usûl bilginleri istilâh olarak: "Sened ve metnin durumlarını anlamaya imkan veren kâideler ilmi"¹ şeklinde tarif ederler.

Usûl ile ilgili prensipler daha sahâbe döneminde görülmeye başlamış olup, bu kâide ve kuralları toplayan müstakil edebiyat ürünleri haline de sonraki asırlarda gelmiştir. Hadis Usûlü ile ilgili istilâhların hicrî dördüncü asırda olgunlaştığı ve ilk müstakil eserlerin de bu dönemden sonra ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu konuda ilk müstakil eser: el-Kâdî Ebû Muhammed el-Hasen İbn Abdirrahman İbn Halled er-Râmahurmuzî (360/970)'nin "**el-Muhaddisu'l-Fasıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâî**" isimli eseridir.² Bununla beraber daha önceki dönemlerde de bazı eserlerde Hadis Usûlü'ne dair kâide ve kurallar zikredilmiştir. eş-Şâfiî (204/819)'nin **er-Risâle**'si, Müslim (261/874)'in **Sahih**'ine yazdığı mukaddime'si, Tirmizî (279/892)'nin **Câmii** ve sonundaki **Kitâbu'l-İlel**'i buna örnek olarak verilebilir.

Râmahurmuzî ile başlayan Hadis Usûlü çalışmaları gelişerek devam etmiş, hicrî yedinci asırda İbn Salah (643/1245) ile kemâl

* Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi.

1 Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, I, 22 (Thk. Ahmed Ömer Hâşim, Beyrut, 1409 /1989) Kâsımî, *Kavâidu't-Tahdîs*, 75 (Beyrut, 1399/1979); S. Salih, *Ulûmu'l-Hadis ve Mustalahuhu*, 107 (Kabul ve red açısından râvî ve mervînin durumundan bahseder). (Beyrut, 1388/1969)

2 Kettânî, *er-Risâletü'l-Müstadrafe*, 55 (Ofset, İst. 1986)

noktasına ulaşmıştır "**Mukaddimetü İbn Salah**" adıyla meşhur olan "**Ulûmu'l-Hadis**" isimli eserinde, müellif, daha önce yazılan kitaplarda dağınık halde bulunan bütün konuları bir araya toplamıştır. Kitapta hadis ilminin altmışbeş ayrı çeşidine yer verir.

İbn Salah'ın bu eseri daha sonra, Hadis Usûlü konusunda ana kaynak olmuş, eser üzerine pek çok şerh, ihtisar yazılmış, hatta bir kısım alimlerce nazma dahi çevrilmiştir. Meselâ, el-İrâkî (806/1403), İbn Salah'ın bu eserini "**Nazmu'd-Dürer fî İlmi'l-Eser**" ismiyle bin beyitte Elfiye³ tarzında nazma çevirenlerdendir.

Hadis Usûlünde, usûl kaidelerini nazm halinde yazmak bir gelenek haline gelmiş, pek çok hadis âlimi beyit sayıları farklı olmakla birlikte bazen muhtasar bazen de detaylı bilgiler verecek tarzda manzum Usûl kitapları vücuda getirmişlerdir. Bu şekildeki manzum eserlerin vücuda getirilmesi yeni bir şey getirmekten ziyade daha çok Hadis Usûlü ile ilgili kâide ve kuralların kolayca öğrenilmesine, ezberlenmesine yönelik çalışmalardır. Genellikle de daha önce yazılmış olan bir Usûl kitabının nazma çevrilmiş şeklinden ibarettir. Bazen de manzum eser önce yazılıp sonra aynı müellif tarafından yahut başka bir müellif tarafından şerhedildiği de görülmektedir. Şimdi manzum Hadis Usûlü kitapları hakkında bilgi verelim.

3. **Elfiye:** İslâm kültür tarihinin bazı dönemlerinde eğitim ve öğretim belli metinlerin ezberlenmesi esasına dayanıyordu. Metinlerin kolayca ezberlenmesinde şiirden de faydalanılmış ve bu maksatla bir çok ilim dalında "Urcûze" adıyla manzum metinler kaleme alınmıştır. Recez bahrinde birer manzum eser olan elfiyeler de öğretimi kolaylaştırma amacına yönelik olarak yazılmıştır. Bu manzumelerin 1000'er beyitten meydana gelmesinin sebebi, Arapların bin sayısına duyduğu ilgi ile açıklanabilir. Ancak bunlar bin beyitle sınırlı kalmayıp bazıları biraz fazla bazıları da biraz eksik olabilmektedir. İslâmî ilimlerde Arap grameri Fıkıh, Hadis, Tasavvuf, Mantık, Tıb gibi ilim dallarında Elfiyeler yazılmıştır. (Abdulbâkî Turan, DİA, XI, 27-28 Elfiye mad.)

MANZUM HADİS USULÜ İLE İLGİLİ ESERLERDEN BAZILARI⁴

A) Daha Önce Yazılmış Bir Hadis Usûlü Kitabının Manzum Hale Getirilmiş Şeklindeki Eserler

1- Osman bin Abdirrahman eş-Şehrzûrî, İbn Salah (577-643/1181-1245)'in "Ulûmu'l-Hadis (el-Mukaddime)" sini manzum hale getirenler:

a. Muhammed bin Ahmed bin Halil el-Hûbî (693/1294)

-Nazmu Ulûmi'l-Hadîs li'bni's-Salah

b. Abdurrahman bin Hüseyin el-İrâkî (725-806/1325-1403)

-Nazmu'd-Dürer fî İlmi'l-Eser (:Elfiyetü'l-İrâkî)

c. Tâhir İbnu'l-Hasen, İbnu'l-Habîb el-Halebî (808/1405)

-Nazmu'l-Elfiye

d. Abdurrahman bin Ebî Bekir es-Suyûtî (849-911/1445-1505)

-Nazmu'd-Dürer fî İlmi'l-Eser (:Elfiyetü'l-Hadis).

2. İbn Hacer el-Askalânî (852/1448)'nin "Nuhbetü'l-Fiker" isimli eserini manzum hale getirenler:

a. Muhammed İbnu'l-Hasen eş-Şumunnî (821/1418)

-Nazmu Nuhbeti'l-Fiker

b. Muhammed bin Ebî Bekir bin Ali es-Suyûtî (783-856/1381-1452)

-Nazmu Nuhbeti'l-Fiker

4 Bu eserler için Brockelmann, GAL., II, 396; Suppl., II, 419; Serkis, Mu'cem, I, 366, 619; Prof. Dr.Mücteba Uğur'un Hadis İlimleri Edebiyatı (Ank.-1996); Kettâni'nin er-Risâletü'l-Mustadrefe (ofset, İst.-1986 (Trc. Yusuf Özbek, Hadis Literatürü, İst.-1994)'den faydalanılmıştır.

c. Ahmed bin Muhammed bin Abdirrahman et-Tavhî İbn Receb eş-Şâfiî (893/1488)

-Nazmu Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser

d. Abdulkadir bin Muhammed eş-Şafiî, İbn Muzaffer (896'dan sonra)

-Nazmu Nuhbeti'l-Fiker

e. Muhammed bin Ebî İshak İbrahim el-Makdisî (900/1495)

-Nazmu Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser

f. Mansur bin et-Tablavî (1014/1605)

-Nazmu Nuhbeti'l-Fiker fî İlmi'l-Eser

g. Su'udî bin Necmiddin el-Gazzî

-Nazmu Nuhbeti'l-Fiker

h. Ebû Bekir bin Ebi'l-Kâsım İbnu'l-Ehdel (1035/1626)

-Nazmu Nuhbeti'l-Fiker

i. Muhammed bin Ali Ahmed el-Muşhim el-Kebîr (1181/1767)

-Nazmu Nuhbeti'l-Fiker fî İlmi'l-Eser

i. Abdullah bin Ömer el-Yemenî (1196/1782)

-Nazmu Nuhbeti'l-Fiker

B) Manzum Olarak Yazılmış Hadis Usûlleri

1. Ahmed bin Ferac el-İşbilî (699/1300)

-Manzûme fî Usûli'l-Hadis (İbn Salah'ın Ulûmu'l-Hadis'inin muhtasarıdır.

2. Tahir bin Hasen el-Halebî (808/1405)

-Nazmu Mehâsini'l-Istilah (Bu eser, Ömer bin Raslân el-Bulkînî (724-805/1402)'nin "Mehâsinu'l-Istilah fî Tadmîn (Tahsîn) İbni's-Salah" isimli eserinin manzum halidir. Mehâsinu'l-Istilah... ise, İbn Salah'ın Ulûmu'l-Hadis'inin muhtasarıdır.)

3. Ali bin Abdilvâhid el-Cezâirî (1057/1647)

-Manzûme fî Mustalahi'l-Hadis

4. Ahmed bin Ahmed es-Sendûbî (1098/1687)

-Manzûme fî Mustalahi'l-Hadis

5. Muhammed bin Ali, es-Sebban (1206/1791)

-Manzûme fî Mustalahi'l-Hadis

6. Seyyidî Abdullah İbnu'l-Hac İbrahim eş-Şinkîî (?)

-Tal'atü'l-Envar

7. Ömer (Taha) bin Muhammed bin Fettûh el-Beykûnî ed-Dımaşkî (1080/166)

-El-Beykûniyye veya Manzûmetü'l-Beykûniyye

8. Ahmed bin Halil bin Se'ade el-Haveyyî

-Envâu Ulûmi'l-Hadîs

9. Abdurrahman bin Abdilkâdir el-Fâsî

-İstitâbetü't-Tahtîs bi Mustalahi'l-Hadis

10. Abdulhâdî bin Zâhir'in ıstılahlara dair manzum "Lâmiyye"si.

MANZUMETÜ'L-BEYKUNİYYE

Manzûmetü'l-Beykûniyye, Hadis Usûlüne dair otuz dört beyitten oluşan küçük bir risâledir. Akıcı ve kolay bir uslûba sahiptir. Hadis Usûlü kitapları arasında orjinal bir mahiyete sahip olma-

makla birlikte hadis türlerini kısa ve özlü bir şekilde tarif etmesiyle dikkat çeker. Kolay ezberlenmesi sebebiyle sahasında şöhret bulmuştur.⁵

Müellifi, Ömer (Taha) bin Muhammed bin Fettûh el-Beykûnî ed-Dimaşkî, olup hicrî 1080/1669 tarihinde vefat etmiştir. Hakkında fazla bilgi yoktur.⁶

Manzûmetü'l-Beykûniyye'nin Hadis Usûlü konusunda yazılmış küçük bir risale olduğunu yukarıda ifade etmiştik. Mezkur eserin muhtevâsına baktığımız zaman, manzumede Hadis Usûlü açısından bilinmesi gereken temel ıstılahlar kolay bir üslup içinde anlatılmıştır. Manzûmenin ihtiva ettiği hadis ıstılahları şöyledir: Sahih, Hasen, Zayıf, Merfû, Maktû; Müsned, Muttasıl, Müsel, Aziz, Meşhur, Muanan, Müphem, Âlî, Nâzil, Mevkuf, Garib, Mürsel, Munkatı, Mu'dal, Müdelles, Şazz, Maklub, Ferd, Muallel, Muzdarib, Müdreç, Müdebbeç, Müttefik, Müfterik, Mü'telif, Muhtelif, Münker, Metruk, Mevzû olmak üzere otuz dört beyitte, otuz dört hadis ıstılahını ana hatlarıyla açıklamıştır. Hamdele ve salvele ile başladığı manzumesini müellif şu ifadelerle bitirir:

Otuz dört beyit olarak geldi/Onun beyitleri hayırla hitâma erdi.

Maznûmetü'l-Beykûniyye, aruz vezninin **Bahr-ı recez** kalıbı olan "**Müstefilün-Müstefilün-Müstefilün**" tarzında yazılmıştır.

Üzerinde pek çok şerhlerin yazıldığı hâşiyelerin yapıldığı "Manzûmetü'l-Beykûniyye", kolay ezberlenmesi sebebiyledir ki günümüzde dahi canlılığını korumakta, özellikle Ezher ve Mağrib medreselerinde hâlâ okutulmaktadır. Bu manzûme üzerine yazılan şerhlerden bazıları şöyledir:

1. Ahmed bin Muhammed el-Hasenî el-Hanefî el-Hamevî (1089/1678)

5 Koçkuzu, A. O., DİA, VI, 68, "el-Beykûniyye" mad.

6 Ömer Rıza Kehhâle, sadece şu bilgileri tesbit etmiştir: "Taha Muhammed bin Fütûh el-Beykûnî, Muhaddis ve Usûlcüdür. Onun el-Beykûniyye fi Mustalahi'l-Hadis isimli eseri vardır." (*Mu'cemu'l-Müellifin*, II, 18, Beyrut-1993).

-Telkîhu'l-Fiker bi Şerhi Manzûmeti'l-Eser

2. Muhammed bin Abdilbâkî ez-Zürkânî (1122/1710)

-Şerh ale'l-Manzûmeti'l-Beykûniyye.

Bu şerhin üzerine. Atıyyetü'l-Uchûrî eş-Şâfiî (1190/1776) bir hâşiye yazmıştır. Şerhle birlikte (1305, 1310, 1324, 1398) hicrî tarihlerinde neşredilmiştir. Elimizdeki nüsha 1310 hicrî tarihinde Matbaai Âmire baskısıdır.

3. Muhammed bin Ma'dan, Câdülmevlâ eş-Şâfiî (1229/1814)

-Hâşiye ale'l-Manzûmeti'l-Beykûniyye.

4. Zeyn bin Ahmet bin Zeyni's-Sayyad el-Mursafî el-Ezherî (1300/1883)

-Tuhfetü'z-Zeyniyye ale'l-Manzûmeti'l-Beykûniyye

5. Muhammed bin Muhammed Hamid el-Merâğî el-Circâvî

-et-Takyîdu'd-Desûkiyyeti'l-Beyûmiyye ale'l-Manzûmeti'l-Beykûniyye.

6. Mahmud bin Muhammed bin Abdi'd-Dâim Neşşâbe

-Behçetü'l-Vaz'iyye Şerhu Metni'l-Beykûniyye.

7. Abdulkadir bin Celâleddin el-Mahallî

-Fethu'l-Kâdiri'l-Muğîs (TSMK, III Ahmed nr. 553, 339 varak)

8. Bedruddîn el-Hasenî

-ed-Dürerü'l-Behiyye fî Şerhi'l-Manzûmeti'l-Beykûniyye.

9. Abdullah Sirâcüddîn

-Şerhu Manzûmeti'l-Beykûniyye fî Mustalahi'l-Hadis

10. Hasan Muhammed Meşşat

-et-Takrîrâtü's-Seniyye Şerhu'l-Manzûmeti'l-Beykûniyye.

Bu son maddede zikrettiğimiz Hasan Muhammed Meşşat'ın "**et-Takrîratü's-Seniyye..**" si, Fevzi Ahmed Zümerli'nin tahkik ve ta'lîki ile birlikte Beyrut'ta basılmıştır. (bkz. Üçüncü baskısı 1413/1993). Eser, Hadis Usûlüne dair otuziki ıstılahı⁷, konu başlığı yaparak, altında manzûmenin ilgili konularını açıklamıştır. Hasan Muhammed Meşşat'ın kısa şerhi üzerine Fevzi Ahmed'in yapmış olduğu tahkik ve ta'likler, eserin daha iyi anlaşılır ve kullanılır hâle gelmesini sağlamıştır. Gerek üslûp açısından gerekse konuları ana-hatlarıyla ortaya koyma açısından başarılı bir çalışmadır. Ayrıca eserin sonuna allâme Ebû İshak İbrâhim bin Mesûd el-Elbirî el-Endelûsî'nin çocuğunu, ilim öğrenip onunla amel etmeye, güzel ahlak ile ahlaklanmaya teşvik eden yüzonbeş beyitlik manzumesi eklenmiştir.

7 Manzumenin metninde geçen 34 ıstılah, şerhte 32 ana başlık altında işlenmiştir.

MANZUMETÜ'L-BEYKUNIYYE'NİN TERCÜMESİ

1. (Bütün yaratılmışlara) en hayırlı nebî olarak gönderilen Muhammed (s.a.) salât ve (Allah Teâlâ'ya) hamd ile başlıyorum.

2. Hadis ilminin kısımları pek çoktur. Bunların her biri nazm (şîir) içinde gelecek ve tarifi yapılacaktır.

3. Hadis ilminin kısımlarından ilki, **Sahih lizâtihi'**dir. (O), isnâdı muttasıl olup şâzz ve illetli olmayan hadistir.

4. Onu adâlet ve zabt sâhibi râvî, yine kendisi gibi nakline ve zabtına güvenilir olan râvîden rivâyet eder.

5. **Hasen hadis:** (İsnâdın muttasıl oluşu îtibâriyle) tarîkleri bilinen, ricâli ise, sahih hadisın ricâlinin şöhet bulması gibi şöhet bulamamış hadistir.

6. Sahih ve hasen hadisın derecesinden aşağı darecede olan her hadis, **zayıf hadistir.** Onun çeşitleri çoktur.

7. (Sahâbe-i kiramdan) Nebî (s.a.v.)'e izâfe edilen her hadis **Merfû**, Tâbiîn (ve sonrakiler)'e izâfe edilen ise **Maktû**'dur.

8. **Müsned:** (Peygamber (s.a.v.)'e varıncaya kadar, râvîsi açısından isnâdı muthasıl olup inkıtâ bulunmayan hadistir.

9. İsnâdı her bir râvisinin işitmesiyle (semâıyla) Mustafa'ya ulaşan hadis **Muttasıl hadistir.**

10. **Müsel sel hadis** (için de şöyle) de: Râvileri îtibâriyle tek bir vasıf üzere gelen hadistir. Meselâ Allah'a yemin olsun, ki şu genç bana haber verdi...

11. Yine böyle: Onu bana ayakta olduğu halde tahdis etti, yahut bana hadisi naklettikten sonra tebessüm etti, denilmesi de böyledir.

12. İki yahut üç râvinin rivâyeti **Azîz**, üçten fazla olanın rivâyeti **Meşhur**dur.

13. **Muanan hadis** "an sâîdin, an keramin" gibi; **mübhem**, içinde ismi zikredilmemiş râvisi olan hadistir.

14. (Seneddeki) ricâli az olan her hadis **Âli**; bunun zıddı ise **Nâzil hadis**tir.

15. Ashâba izâfe ettiğın şey (sözler ve fiiller), muhaddisler katında **Mevkuf hadis** olup, ilim ve ferâsettir.

16. **Mürsel hadis**, seneden sahâbî düşmüş olarak (Tâbiûnun) Hz. Peygambere ulaştırdığı hadistir. Sadece bir râvinin rivâyet ettiğı hadise de **GARİB** hadis denir.

17. Her hâlükarda isnâdı muttasıl olmayan hadis **Munkatı** hadis olup; isnâdı kopmuştur.

18. **Mu'dal hadis**, peşpeşe iki veya daha fazla râvisi düşen hadistir. (İster senedin başında isterse sonunda olsun). **Müdelles** olarak gelen hadis ise iki çeşittir.

19. Birincisi, "**Tedlîsü'ş-şeyh**"tir. O, şeyhin seneden düşürülmesidir. Bu da, şeyhin şeyhinden "an" ve "en" lafızlarıyla nakletmekle olur.

20. İkincisi, şeyhini (seneden) düşürmez fakat onun vasıflarını, bilinmeyen sıfatlarıyla vafederek (tedlîs yapar).

21. Sika râvînin, (diğeri) sika râvîler topluluğuna muhalefet ettiğı hadis **Şâzz hadis**dir. Onu takip eden **Maklûb hadis** ise iki nevidir.

22. Hadisin kendisiyle meşhur olduğı râviyi seneddeki râvî ile değıştirmek bir kısım, bir senedin başka bir senede kalbedilmesi diğeri kısımır.

23. **Ferd**, sika bir râvî ile yahut muayyen bir beldeden bir topluluk ile belli bir rivâyete hasredip kayıtladığın hadistir.

24. Kendisinde kapalı yahut gizli bir illet bulunan hadis, **Muallal** hadistir. Muhaddisler katında öyle bilinir.

25. Metninde yahut senedinde ihtilaf bulunan hadis, Hadis Usûlü alimlerine göre **Muzdarib hadis**'tir.

26. Hadisteki **Müdreçler**, râvînin (hadiste olmayan) bazı lafızları getirip eklediği hadistir.

27. Birbirine yakın akrânın kardeşinden rivâyet ettiği hadis (yani birbirinden rivayet ettiği hadis) **Müdebbeç hadis**'tir. Öyleyse onu iyi tanı ve öğrenmekle iftihar et. (Zira o, inceliği olan bir hadistir.)

28. (Hadisin senedinde râvî isimleri, künyeleri ve nisbetleri) yazılış ve okunuş şekli itibariyle aynı olan Müttefik, zikrettiğimiz şeyde onun zıddı Müfteriktir. (Yani isim-müsemma aynı ise müttefik, isim-müsemma ayrı ise müfteriktir.)

29. (Hadisin senedinde râvînin isminin ve nesebinin) sadece yazılış şeklinde ittifak varsa (o), **Mu'telif hadis**'tir, onun zıddı ise **Muhtelif hadis**'tir.

30. (Rivâyette) tekbir râvî infirad eder fakat o râvînin adâleti, teferrüdü makbul olan diğer râviler seviyesine ulaşmamışsa (o), **Münker hadis**'tir.

31. Hadisin **Metruk** oluşu, (râvînin rivayet ettiği hadisinde) tek kaldığı bir hadis olup, (Muhaddisler) o kişinin zayıflığı konusunda icmâ etmişlerdi. Bu hadis, (sanki) Merdud hadis gibidir.

32. Nebî (s.a.v.)'e yalan, uydurma ve iftira izâfe etmek, işte bu **Mevzû hadis** (Uydurma hadis'tir).

33. Bu bilgiler geldi sanki cevherü'l-meknûn, ona isim verdim **Manzûmetü'l-Beykûn**.

34. (Bu manzûme) otuzdört beyit olarak geldi, sonra hayırla hitâma erdi.